

DOI (Article): <https://doi.org/10.31108/2.2020.4.21.1>

УДК 159.92: 316.663:371

Бондарчук Олена

Пустовалов Іван

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРІЄНТАЦІЇ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ НА ЛІДЕРСТВО ЗАЛЕЖНО ВІД ТИПУ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Бондарчук Олена, Пустовалов Іван. Психологічні особливості орієнтації учнів підліткового віку на лідерство залежно від типу закладу загальної середньої освіти.

Вступ. В умовах сьогодення особливого значення набуває проблема вивчення організаційно-психологічних чинників, що зумовлюють орієнтацію підлітків на лідерство, зокрема, типу закладу освіти.

Мета дослідження: емпірично дослідити психологічну специфіку орієнтації на лідерство підлітків залежно від типу закладу освіти.

Методи. Для проведення дослідження використані методи тестування та математичні методи статистики.

Результати дослідження. Доведено, що тип закладу освіти, як організаційно-психологічний чинник, специфічним чином позначається на психологічних характеристиках учнів підліткового віку, орієнтованих на лідерство.

Висновки. Отримані результати можуть бути використані у підготовці персоналу освітніх організацій до психологічного супроводу підлітків, орієнтованих на лідерство.

Ключові слова: лідерство, лідерські якості, учні підліткового віку, освітні організації, інноваційні та традиційні заклади загальної середньої освіти.

Бондарчук Елена, Пустовалов Иван. Психологические особенности ориентации учащихся подросткового возраста на лидерство в зависимости от типа заведения общего среднего образования.

Введение. В современных условиях особое значение приобретает проблема изучения организационно-психологических факторов, обуславливающих ориентацию подростков на лидерство, в частности, типа учебного заведения.

Цель исследования: эмпирически исследовать психологическую специфику ориентации на лидерство подростков в зависимости от типа учреждения.

Методы. Для проведения исследования использованы методы тестирования и математические методы статистики.

Результаты исследования. Доказано, что тип учебного заведения, как организационно-психологический фактор, специфическим образом сказывается на психологических характеристиках учащихся подросткового возраста, ориентированных на лидерство.

Выводы. Полученные результаты могут быть использованы в подготовке персонала образовательных организаций к психологическому сопровождению подростков, ориентированных на лидерство.

Ключевые слова: лидерство, лидерские качества, ученики подросткового возраста, образовательные организации, инновационные и традиционные заведения общего среднего образования.

Вступ. В умовах постійних соціальних трансформацій, властивих сьогоденню, особливого значення набуває проблема розвитку лідерських якостей особистості, завдяки яким вона зможе приймати своєчасні самостійні рішення, ефективно взаємодіяти з іншими людьми, за потреби вести їх за собою на шляху до досягнення мети, самореалізуватися в обраній сфері діяльності.

Особливої ваги набуває дана проблема для учнів підліткового віку, в яких актуалізується потреба в автономії в різних сферах свого життя – фізичній, емоційній, суспільній, інтелектуальній (Чепмен, 2002), набуття здатності приймати незалежні рішення і діяти на основі власного вибору (Козак, 2019), здобуття визнання й підтримки з боку дорослого світу та однолітків тощо. Домінування цих потреб може вказувати на значущість, референтність об'єкта взаємин, прийняття норм поведінки і прагнення до оволодіння цінностями певної групи людей

(І. Пустовалов, 2015). Фактично, йдеться про оволодіння підлітками лідерськими якостями, які дозволяють їм відігравати авторитетну роль в організації спільної діяльності й регулюванні певним чином взаємин між учасниками освітнього процесу.

Слід зазначити, що інтерес до проблеми лідерства й розвитку лідерських якостей особистості неухильно зростає, а її дослідження відбувається в різних галузях знань (філософії політології; соціології, менеджменту, педагогіки, психології) тощо. В останніх із них значну увагу приділено аналізу різноманітних підходів до лідерства та умов його становлення – теорій рис, ситуативного й інтеракційного підходів, трансформаційного й етичного лідерства (Khan, 2014; Morgan, C. Lynch & S. Lynch, 2017; Northouse, 2016; Pyke, 2018 та ін.). Не менш актуальним залишається й дослідження лідерських якостей та лідерського потенціалу особистості загалом (Романовський, Михайличенко & Гура, 2019; Spector, 2016; Zaccaro, Kemp & Bader, 2004 та ін.) і в різних сферах суспільного життя (Ануфрієва, 2019; Карамушка & Фелькель, 2011; Менегетті, 2004 та ін.).

Попри практично одностайне підтримання науковцями думки про гуманістичні атрибути сучасного лідера (DuBrin, 2009; Khan, 2014; Reicher, Platow & Haslam, 2007 та ін.), має місце, як зауважує О. Тихомирова (2009), розподіл таких осіб на лідерів-творців, які працюють в інтересах групи та всіх її членів, яких ведуть за собою, і лідерів-руйнівників, які діють у рамках власних інтересів та егоїстичних бажань, використовуючи для цього справу й оточуючих людей (Тихомирова, 2009:20).

Саме тому серед якостей лідера особливу увагу дослідників привертає його потребово-мотиваційна сфера, адже, на думку Л. Б. Лук'янової, І. М. Андрощук & О. В. Баніт (2019), лідер мотивує, працює з цілями очолюваної ним групи, надихає, довіряє, надає імпульс руху та ін. (Лук'янова, Андрощук & Баніт, 2019). Не менш важливим для нашого дослідження є думка науковців про те, що кожній людині притаманне так зване «персональне (внутрішнє) лідерство», яке характеризує наявність активної життєвої позиції, уміння справляти гідне враження, ініціювати й розвивати контакти з людьми, переконувати. Воно досягається за рахунок орієнтації на глибоке самопізнання, управління змінами, знаходження рівноваги, вміння діяти та ін. (Карабущенко, 2019; Кучер, 2018; Blanchard, Fowler & Hawkins, 2005 та ін.).

Солідарною з цією думкою є позиція В. Міляєвої (2014), за якою лідерство може розглядатися як процес впливу особистості чи на власну діяльність або діяльність інших на основі особистих якостей (лідерських компетенцій) (Міляєва, 2014:48).

Відповідно актуалізується проблема пошуку та аналізу організаційно-психологічних та інших груп їх чинників. При цьому попри велику кількість досліджень, присвячених аналізу сутності, чинників, умов розвитку лідерських якостей загалом і учнівської та студентської молоді зокрема (Козак, 2019 та ін.), організаційно-психологічні чинники феномену лідерства учнів підліткового віку (зокрема, інноваційний чи традиційний тип освітньої організації) досліджено фрагментарно. Чи не єдиним дотичним до цього контексту є дослідження впливу інноваційного шляху розвитку школи порівняно з традиційним на феномен спільного лідерства (Burgaz & Turan, 2015). Водночас порівняльний аналіз освітніх організацій традиційного та інноваційного типів (Карамушка, 2011) свідчить про специфічні напрямки, ресурси та умови організаційного розвитку таких закладів освіти і, як наслідок, відповідний вплив на учасників освітнього процесу.

Мета дослідження – емпірично дослідити психологічну специфіку орієнтації на лідерство підлітків, які навчаються в інноваційних і традиційних закладах освіти.

Завдання дослідження:

1) дослідити ієрархію потреб підлітків та місце в цій ієрархії потреб у лідерстві й досягненні;

2) проаналізувати специфіку орієнтації підлітків на лідерство, які навчаються в інноваційних і традиційних закладах освіти.

Методи та організація дослідження. Дослідження орієнтації підлітків на лідерство і досягнення відбувалося з урахуванням ієрархічності структури домінуючих потреб, притаманних цьому віковому періоду, за допомогою методики «Вивчення мотиваційно-потребової сфери особистості» (Кухарчук & Лях, 2009). Дана методика призначена для

вивчення домінуючих потреб підлітків та юнаків і встановлює оцінювальну значущість ієрархічної підпорядкованості зазначених потреб. Методика побудована таким чином, що зміст кожної потреби (у фізичному вдосконаленні; в духовному самовдосконаленні; у трудовій діяльності; у дружбі; в емоційній близькості; повазі й підтримці з боку дорослих, батьків, однолітків, у розвагах, комфорті, у пізнанні, у протилежної статі, в наданні допомоги оточуючим, у лідерстві, досягненнях, автономії, престижі) описаний і поданий як коротко сформульоване судження, де основою є принцип «примусового» порівняння, обов'язкового альтернативного вибору, з двох пропонованих суджень. Отже, методика складена так, що кожна з потреб порівнюється з усіма іншими. Потреби, які оцінені респондентами від 11 до 16 балів, вважаються домінуючими. Потреби, які оцінені від 1 до 5 балів, свідчать про низьку мотиваційну значущість, що може означати їх задоволеність або неактуальність їх реалізації на даний час (Кухарчук & Лях, 2009).

У дослідженні також використано «Тест смисложиттєвих орієнтацій» (СЖО) Д. Леонтьєва (2000), спрямований на дослідження смислових орієнтирів, що презентовані у свідомості особистості й відтворюють життєвий смисл певних об'єктів і зв'язків зі світом (Леонтьєв, 2000).

За допомогою проєктивної методики «Незакінчені речення» Сакса-Сіднея у варіанті М. Алексєєвої & М. Дригус (1994), з-поміж іншого, певною мірою можна охарактеризувати оцінку респондентом системи взаємовідносин з оточуючими як позитивну, негативну чи нецікаву для нього (Алексєєва & Дригус, 1994).

Крім того, у контексті дослідження конструктивної чи деструктивної спрямованості лідера використано методику «Вивчення схильності до поведінки, що відхиляється» (Фетискін, Мануйлов, Козлов, 2005).

Вибірка дослідження. У дослідження взяли участь 574 підлітки зі шкіл м. Києва і м. Вінниці, з яких 53,0% навчалися у традиційних закладах загальної середньої освіти, а 47,0% – у закладах інноваційного типу (ліцєях, гімназіях) тощо.

Результати дослідження та їх обговорення. На першому етапі емпіричного дослідження визначено ієрархію потреб досліджуваних підлітків (табл. 1).

Таблиця 1

Ієрархія потреб досліджуваних підлітків, в балах, у середньому

Потреби	М	σ
у дружбі	11,1	3,2
у досягненнях	11,0	2,6
в автономії	9,3	3,9
у пізнанні	9,2	2,8
в емоційній близькості	9,0	3,1
у розвагах	8,6	2,9
у фізичному вдосконаленні	8,5	3,7
у духовному вдосконаленні	8,3	3,1
у повазі та підтримці з боку батьків	8,3	3,9
у допомозі оточуючим	7,7	4,3
у протилежній статі	7,3	3,5
у трудовій діяльності	7,2	3,4
у повазі та підтримці з боку дорослих	6,6	2,8
у лідерстві	6,6	4,6
у престижі	6,5	4,0
у комфорті	5,8	3,1
у повазі та підтримці з боку однолітків	5,6	3,2

Як видно з табл. 1, у підлітків, які взяли участь у дослідженні, можна в цілому констатувати сформованість потреб, які відповідають віковій специфіці: потреби у дружбі (11,1 бала в середньому), автономії (9,3 бала в середньому), емоційній близькості (9,0 бала в середньому). Високу значущість мають потреби в досягненнях (11,0 бала) та пізнанні (9,3 бала).

Примітно, що попри поширене уявлення про значущість для підлітків потреби в повазі та підтримці з боку однолітків одержані результати свідчать про її доволі низьку мотиваційну значущість (5,6 бала в середньому). У поєднанні з високою значущістю потреби в дружбі (11,1 бала в середньому) це може підкреслювати вибірковість стосунків і ставлень підлітків, для яких більш значущими є ті однолітки, з якими вони вступають у дружні стосунки.

Також привертає увагу доволі низький середній бал потреби в лідерстві (6,6 бала в середньому) і престижі (6,5 бала) за доволі великого стандартного відхилення (4,6 і 4,0 відповідно), що свідчить про досить різну мотиваційну значущість даних феноменів для досліджуваних підлітків.

За результатами факторного аналізу з використанням процедури Varimax обертання виявлено латентні зв'язки між домінуючими потребами підлітків, які представлені у 6 факторах (5 двополюсних та 1 однополюсному), що охоплюють 61,5% сумарної дисперсії й свідчать, на наш погляд, про певну амбівалентність розвитку потребової сфери підлітків (табл. 2).

Так, на позитивному полюсі фактора 1 (14,8% сумарної дисперсії) представлена потреба у духовному вдосконаленні (0,517), а на негативному – потреби у престижі (-0,786), лідерстві (0,720), протилежній статі (-0,507). Тим самим йдеться про протиставлення престижу й лідерства духовному самовдосконаленню.

Таблиця 2

Результати факторного аналізу домінантних потреб підлітків

Потреби	Фактори					
	1	2	3	4	5	6
у фізичному вдосконаленні			,708			
у духовному вдосконаленні	,517					
у трудовій діяльності					,778	
у дружбі				,673		
в емоційній близькості				,780		
у повазі та підтримці з боку дорослих		-,579				
у повазі та підтримці з боку батьків					-,548	
у повазі та підтримці з боку однолітків		-,670				
у розвагах						,670
у комфорті						,554
у пізнанні		,667				
у лідерстві	-,720					
у протилежній статі	-,507					
у допомозі оточуючим			-,741			
у досягненнях		,779				
в автономії						-,641
у престижі	-,786					

Фактор 2 (11,8% сумарної дисперсії) на позитивному полюсі містить: потребу в досягненнях (0,779), у пізнанні (0,667), а на негативному – потребу в повазі та підтримці з боку однолітків (-0,670) та дорослих (-0,579). Тобто й тут йдеться про амбівалентність ставлень підлітка, який, прагнучи бути самостійним у своїх досягненнях, практично відкидає підтримку оточуючих людей.

Позитивний полюс фактора 3 (9,1% сумарної дисперсії) представлений потребою у фізичному вдосконаленні (0,708), а негативний – потребою у допомозі оточуючим (-0,741).

Єдиний фактор 4 (9,0% сумарної дисперсії) є однополюсним і складається з потреб в емоційній близькості (0,780) та дружбі (0,673), що підтверджує, на наш погляд, важливість зазначених потреб для переважної більшості підлітків.

На позитивному полюсі фактора 5 (8,7% сумарної дисперсії) міститься потреба у трудовій діяльності (0,778), а на негативному – потреба в повазі та підтримці з боку батьків (-0,548), що підкріплює попередній висновок про орієнтацію підлітків на відносну самостійність і дистанціювання від батьків.

Фактор 6 (8,1%) на позитивному полюсі містить: потреби у розвагах (0,670) і комфорті (0,554), а на негативному – потребу в автономії (-0,641), що, на наш погляд, може свідчити про значущість для підлітків прагнення спільного проведення вільного часу.

За результатами кластерного аналізу на основі факторного виокремлено 4 типи підлітків залежно від їх домінуючих потреб (табл. 3)

Таблиця 3

**Типи підлітків залежно від домінуючих потреб
(за результатами кластерного аналізу)**

	Кластери			
	1	2	3	4
Фактор 1	,64585	-,38241	-,80877	-,18624
Фактор 2	-,19390	,11181	,18932	,11615
Фактор 3	,45023	-,95698	,99824	-,45640
Фактор 4	-,20491	-,20404	,25958	,65500
Фактор 5	-,11691	-,63932	,49788	,97859
Фактор 6	,19149	-,29614	-,99350	,74525

До першого кластера віднесено підлітків (40,8%), які переважно орієнтовані на позитивний полюс фактора 1, тобто на духовне вдосконалення, що дає підстави означити даний тип підлітків як «Орієнтовані на самовдосконалення».

Другий кластер склали підлітки (28,2%), які орієнтовані на негативні полюси третього та п'ятого факторів, а саме потреби в допомозі іншим й в повазі та підтримці з боку батьків, що дає підстави інтерпретувати цей тип підлітків як «Орієнтовані на інших».

До третього кластера віднесено підлітків (15,7%), які орієнтовані на негативні полюси першого фактора (потреба в лідерстві) і шостого (потреба в автономії), а також позитивний полюс третього фактора (потреба в фізичному вдосконаленні). У цілому даний тип підлітків можна означити як «Орієнтовані на лідерство».

Четвертий кластер склали підлітки (15,3%), для яких значущим є позитивний полюс четвертого (потреби в дружбі), п'ятого (трудова діяльність) і шостого (розваги) факторів, тобто даний тип підлітків можна інтерпретувати як «Орієнтовані на розмаїття життя».

Таким чином, підлітки орієнтовані на лідерство, складають доволі незначну кількість з усіх досліджуваних: у середньому, таким є лише кожний шостий підліток. Це актуалізує проблему якісного аналізу та розвитку лідерських якостей для підлітків в цілому як однієї з ключових характеристик людини XXI століття.

На наступному етапі емпіричного дослідження виявлено особливості орієнтації на лідерство підлітків залежно від інноваційного і традиційного типів закладів освіти.

Ми припускали, що в закладах інноваційного типу в силу специфіки підходів до організації їх діяльності виявиться більше підлітків, орієнтованих на лідерство. Попередні результати підтвердили це припущення на рівні $p = 0,1$. Натомість більш детальний аналіз проявів такої орієнтації залежно від статі підлітків за критерієм χ^2 виявив доволі неоднозначну картину (табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл учнів підліткового віку різної статі, орієнтованих на лідерство, з інноваційних і традиційних закладів освіти

Тип закладу	Типи підлітків за домінуючими потребами, у%							
	орієнтовані на самовдосконалення		орієнтовані на інших		орієнтовані на лідерство		орієнтовані на розмаїття життя	
Традиційний	49,6**	33,6*	21,5**	37,6*	19,0**	11,2*	9,9**	17,6*
інноваційний	33,3**	40,0*	9,5**	30,0*	33,3**	5,0*	23,8**	25*

* – на рівні тенденції, $p = 0,15$; ** – $p < 0,05$

Як видно з табл. 4, наше припущення підтвердилось насамперед для підлітків чоловічої статі, які навчаються в інноваційних закладах освіти (33,3% проти 19,0% у традиційних закладах освіти). Також привертає увагу більша кількість підлітків – хлопців з інноваційних закладів освіти, орієнтованих на розмаїття життя (23,8% проти 9,9% у традиційних закладах освіти). Натомість підлітки з традиційних закладів більше орієнтовані на самовдосконалення (49,6% проти 33,3% в інноваційних закладах освіти) та інших людей (21,5% проти 9,5% в інноваційних закладах освіти) ($p < 0,05$).

Для підлітків-дівчат про ці тенденції можна говорити на рівні слабкої тенденції ($p = 0,15$), при цьому ті з них, хто навчається в традиційних закладах, дещо більше орієнтовані на лідерство (11,2% проти 5,0% у традиційних закладах освіти) і підтримку інших (37,6% проти 30,0% у традиційних закладах освіти), а ті, хто в інноваційних – на самовдосконалення (40,0% проти 33,6% у традиційних закладах освіти) і розмаїття життя (25,0% проти 17,6% у традиційних закладах освіти).

Слід відзначити, що серед підлітків жіночої статі виявлено значно менше тих, хто орієнтований на лідерство, що може вказувати на проблеми гендерної рівності, коли ініціативність і самостійність підкріплюється насамперед в осіб чоловічої статі (Ш. Берн, 2004; Т. Говорун & О. Кікінежді, 2004). Але дане припущення потребує подальшої, більш ґрунтовної перевірки.

Відповідно до завдань емпіричного дослідження у подальшому основну увагу було зосереджено на групі підлітків, орієнтованих на лідерство, з інноваційних і традиційних закладів освіти, з метою виявлення особливостей. При цьому було виявлено якісні відмінності у психологічних характеристиках підлітків із закладів освіти різних типів.

Так, за результатами дисперсійного аналізу показників методики Д. Леонтьєва «СЖО» констатовано статистично значущі відмінності ($p < 0,05$) за шкалою «Локус контролю (життя)» (рис. 1).

Як впливає з рис. 1, учні з інноваційних закладів освіти характеризуються вищими показниками, ніж учні з традиційних закладів освіти, особливо жіночої статі ($p < 0,05$). Виходячи з інтерпретації суті даної шкали автором методики, можна стверджувати, що підлітки, які навчаються в інноваційних закладах освіти, порівняно із тими, хто навчається в традиційних закладах, більше переконані в тому, що вони можуть контролювати своє життя, вільно приймати рішення й втілювати їх у життя, тобто життя людини підвладно свідомому контролю.

Крім того, за проективною методикою «Незакінчені речення» Сакса-Сіднея установлено відмінності у ставленні підлітків, орієнтованих на лідерство, залежно від типу закладу освіти (рис. 2).

З рис. 2 видно, що підлітки з інноваційних закладів освіти (порівняно з традиційними закладами освіти) більш позитивно ставляться до школи та вчителів, особливо жіночої статі ($p < 0,05$).

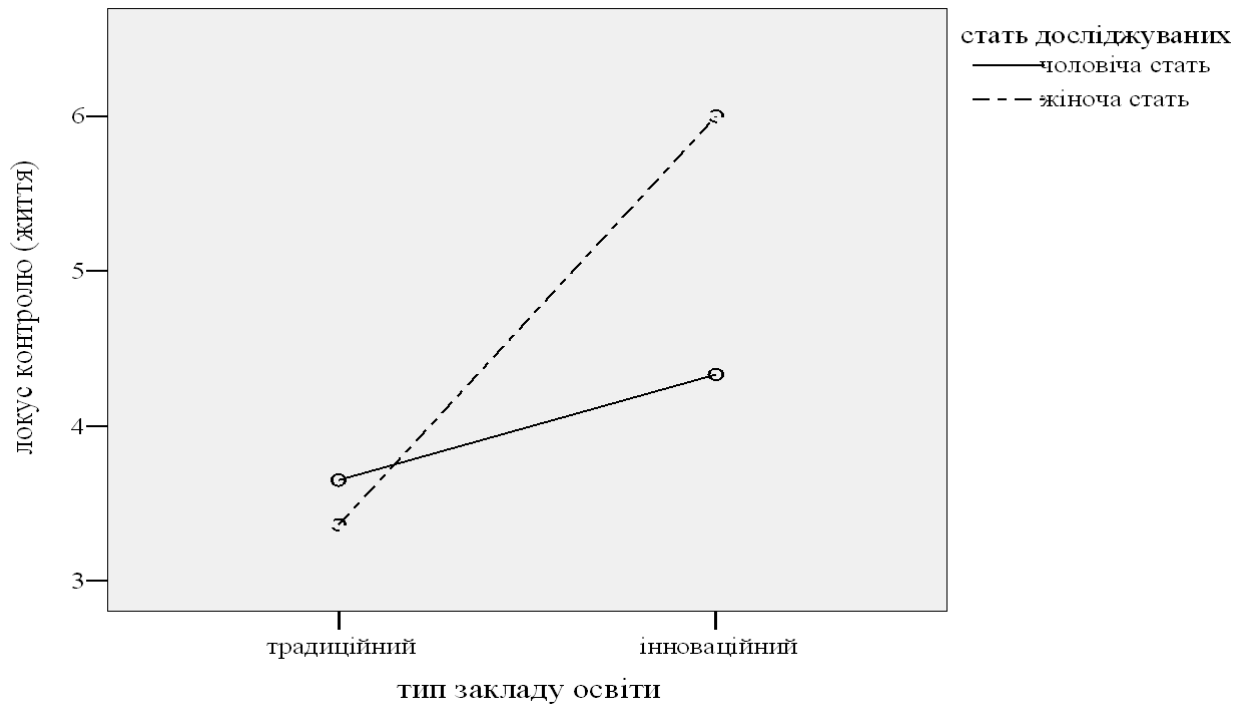

Рис. 1. Особливості локусу контролю (життя) підлітків, орієнтованих на лідерство, з інноваційних і традиційних закладів освіти

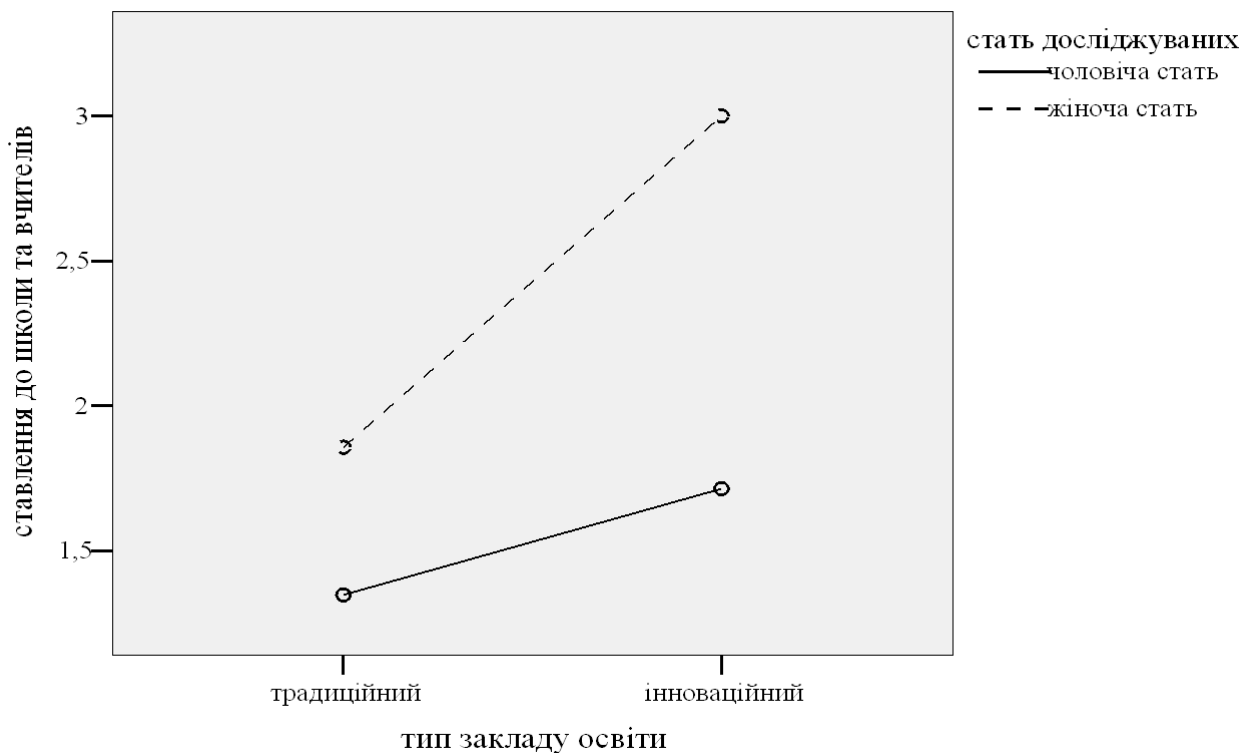

Рис. 2. Особливості ставлення до школи та вчителів підлітків, орієнтованих на лідерство, з інноваційних і традиційних закладів освіти

Подібні результати (на рівні тенденції, $p = 0,1$) виявлено у ставленні учнів підліткового віку з інноваційних закладів освіти стосовно товаришів і однокласників.

Натомість, за методикою «Вивчення схильності до поведінки, що відхиляється» виявлено відмінності у проявах схильності до делінквентної поведінки підлітків залежно від типу закладу освіти, в якому вони навчаються (рис. 3).

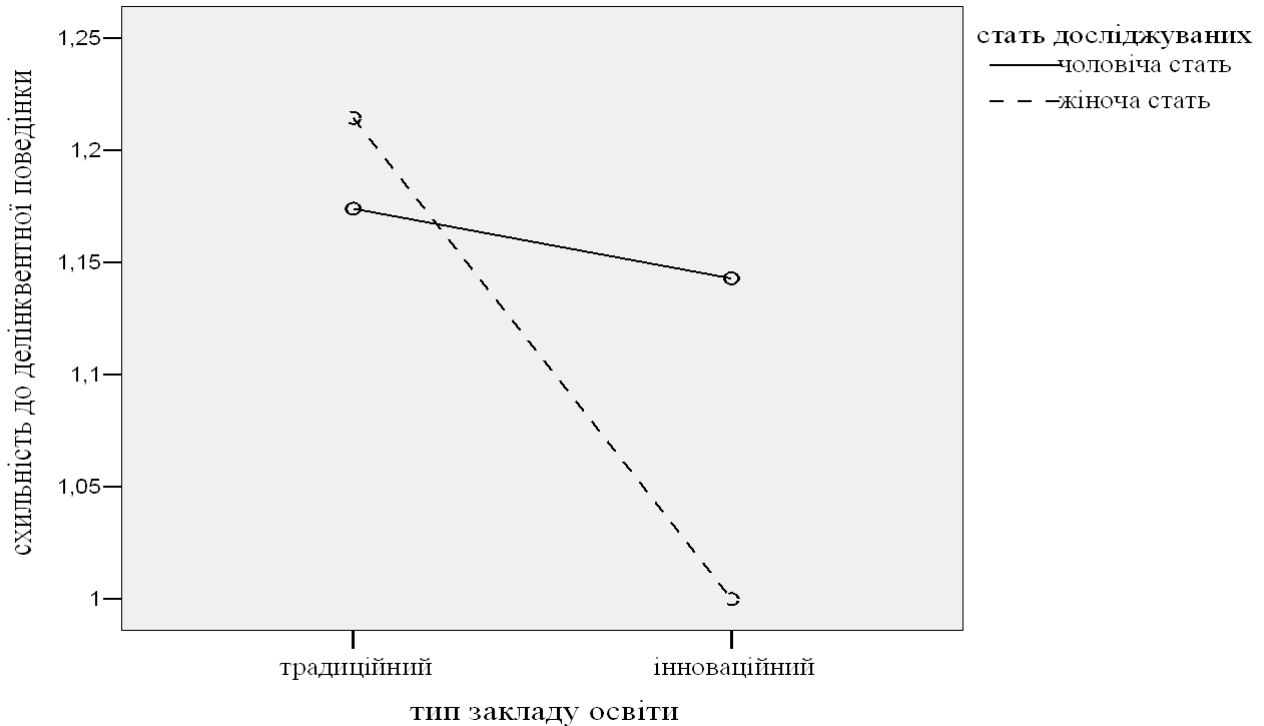

Рис. 3. Особливості схильності до делінквентної поведінки щодо школи та вчителів підлітків, орієнтованих на лідерство, з інноваційних і традиційних закладів освіти

Як випливає з рис. 3, підлітки, орієнтовані на лідерство, які навчаються в інноваційних закладах освіти, менше схильні до делінквентної поведінки порівняно з їх однолітками з традиційних закладів, особливо дівчата ($p < 0,05$).

Отже, можна висловити припущення про відмінності у наявності «лідерів-творців» і «лідерів-руйнівників» (у термінах О. Тихомирової, 2009) серед підлітків із закладів освіти різного типу, яке, втім, потребує уточнень і подальших досліджень.

Висновки. За результатами емпіричного дослідження виявлено в цілому сформованість потреб, які відповідають віковій специфіці підліткового віку (потреби у дружбі, автономії, емоційній близькості та ін.), вибірковість стосунків і ставлень підлітків у взаємодії з оточуючими, різну мотиваційну значущість потреби в лідерстві для досліджуваних підлітків.

За результатами факторного й кластерного аналізу визначено 4 типи підлітків за їх домінуючими потребами: «Орієнтовані на самовдосконалення», «Орієнтовані на інших», «Орієнтовані на розмаїття життя» та «Орієнтовані на лідерство». Причому останні складають відносно невелику кількість (кожний шостий) серед досліджуваних підлітків.

Констатовано гендерні відмінності орієнтації на лідерство серед підлітків: серед представників чоловічої статі таких зустрічається більше, ніж серед учнів підліткового віку жіночої статі.

Установлено відмінності у психологічних характеристиках підлітків, орієнтованих на лідерство, залежно від типу закладу освіти: в інноваційних закладах освіти такі підлітки характеризуються більшою впевненістю у свідомому контролі власного життя, позитивнішим ставленням до школи, вчителів, товаришів і однокласників і меншою схильністю до делінквентної поведінки порівняно з їхніми однолітками з традиційних закладів освіти.

Перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Потребують дослідження гендерні відмінності у проявах лідерських якостей учасників освітнього процесу. Становить інтерес дослідження організаційно-психологічних та економічно-психологічних чинників, що зумовлюють становлення «лідерів-творців» і «лідерів-руйнівників» серед підлітків та інших вікових груп. Перспективною лінією дослідження може стати теоретичне обґрунтування, розробка та апробація програми організаційно-психологічного супроводу підлітків, орієнтованих на лідерство, а також розвитку особистісної готовності вчителів і практичних психологів системи освіти до професійної діяльності в контексті досліджуваної теми.

Література

1. Алексеева, М. І., & Дригус, М. Т. (1994). *Вивчення особистості підлітка*. Київ: Ін-т психології АПН України.
2. Ануфрієва, О. Л. Підготовка трансформаційного лідера-дослідника як мета сучасної аспірантури. *Scientific achievements of modern society: Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference (Liverpool, United Kingdom October 9-11, 2019)* (p. 130–143). Liverpool, United Kingdom: Cognum Publishing House. https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2019/10/scientific-achievements-of-modern-society_9-11.10.19.pdf
3. Берн, Ш. (2004). *Гендерная психология*. Москва: Прайм-Еврознак.
4. Говорун, Т., & Кікінежді, О. (2004). *Гендерна психологія: навч. посібник*. Київ: Академія.
5. Кальянов, А. В. (2009). Аксиологія лідерського потенціалу особистості майбутніх фахівців. В. В. Шконда (голов. ред.). *Теорія та практика лідерства у сучасному суспільстві: міжнар. наук.-практ. конф. вчених, студентів і практиків* (с. 29–39). Донецьк: Норд-Прес.
6. Карамушка, Л. М., & Фелькель, Т. Г. (2011). Чинники розвитку лідерських якостей в аспірантів. *Актуальні проблеми психології: зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т. І: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія*, 32, 277–283.
7. Карамушка, Л. М. (2011). Напрямки, ресурси та умови організаційного розвитку: порівняльний аналіз освітніх організацій традиційного та інноваційного типів. *Актуальні проблеми психології: зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т. І: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія*, 30, 161–168.
8. Козак, О. (2019). Психологічні аспекти розвитку лідерських якостей учнів професійно-технічного закладу освіти. *HUMANITARIUM*, 43(1), 66–74.
9. Кухарчук, А. М., & Лях, В. В. (2009). *Тесты в профориентации: для школьных психологов, учителей-предметников, классных руководителей*. Минск: Экоперспектива.
10. Кучер, Е. (2018). *Технологии развития лидерского потенциала*. Available at: http://www.znание.info/_portal/ec/5-common-tehnologii_razvitia.pdf
11. Леонтьев, Д. А. (2000). *Тест смысловых ориентаций (СЖО)*. 2-е изд. Москва: Смысл.
12. Лук'янова, Л. Б., Андрощук, І. М., & Баніт, О. В. (2019). Теоретичні і практичні аспекти розвитку лідерських якостей у топ-менеджерів у вітчизняній науці й практиці. *Вісник післядипломної освіти*, 8(37). 69–108.
13. Менегетти А. (2004). *Психология лидера*. Изд. 4-е, доп. Москва: Онтопсихология.
14. Міляєва В. Р. (2014). Розвиток лідерського потенціалу в процесі формування управлінської компетентності керівників навчальних закладів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*, 1. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadsps_2014_1_10
15. Пустовалов, И. В. (2015). Вплив сім'ї повторного шлюбу на мотиваційно-потребову сферу особистості підлітків. *ScienceRise: міжнар. наук. журн.* 10/5 (15), 53–57.
16. Романовський О., Михайличенко В., & Гура Т. (2019). Поняття «лідерський потенціал» і «лідерські якості»: зміст та використання у науковій думці. *Лідер. Еліта. Суспільство*, 1, 107–117.
17. Тихомирова, О. (2009). Виховання лідера. *Шкільний світ*, 8, 19–23.
18. Фетискин, Н. П., Козлов, В. В., & Мануйлов, Г. М. (2005). *Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп*. Москва: Изд-во Института Психотерапии, 362–370.
19. Чепмен, Г. (2002). *Пять путей к сердцу подростка*. Москва: Библия для всех. Available at: <https://tpor.ru/pedagogika/geri-chepmen-pyat-putej-k-serdцу-podrostka>
20. Blanchard, K., Fowler, S., & Hawkins, L. (2005). *Self-Leadership and the One Minute Manager*. New York, NY: Polvera Publishing.
21. DuBrin, A. J. (2009). *Leadership: Research findings, practice, and skills*. Boston: Houghton Mifflin.
22. Burgaz B., Turan S. (2015). The features of schools which conducted a comenius project and evaluation of features in terms of collaborative leadership characteristics. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 174, 338–346.
23. Karabuschenko, N. B., & Petrovskaya, M. V. (2019). Psychological Characteristics of Leadership as a Component of the Elitism of Personality. *Advances in Economics, Business and Management Research*, vol. 119 (1st International Conference on Emerging Trends and Challenges in the Management Theory and Practice, ETCMTP 2019) (p. 12–124).
24. Khan, S. T. (2015) INTE 2014: A Comparative Book Review. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 174, 699–704.
25. Morgan, A., Lynch, C., & Lynch, S. (2017). *SPARK: How to Lead Yourself and Others to Greater Success*. New York, NY: Houghton.
26. Northouse, P. G. (2016). *Leadership Theory and Practice*. Los Angeles, CA: Sage Publications.

27. Pyke, M. (2018). The Psychology of Leadership Theories: Trait or Learned? *Exploratory Paper*. The American College of Medical Practice Executives.
<https://www.mgma.com/MGMA/media/files/fellowship%20papers/2018%20Fellows%20Papers/The-Psychology-of-Leadership-Theories-FINAL-w-Abstract.pdf?ext=.pdf>
28. Spector, B. A. (2016). Carlyle, Freud, and the Great Man Theory more fully examined. *Leadership*, 12(2), 250–260.
29. Reicher, S. D., Platow, M. J., & Haslam, S. A. (2007). The New Psychology of Leadership. *SA Mind*, 18, 4, 22–29.
30. Zaccaro, S. J., Kemp, C., & Bader, P. (2004). Leader traits and attributes. In J. Antonakis, A. T. Cianciolo, & R. J. Sternberg (Eds.). *The nature of leadership* (pp. 101–124). Thousand Oaks, CA: Sage.

References

1. Alekseeva, M. I., & Dryhus, M. T. (1994). *Vyvchennia osobystosti pidlitka [The study of adolescent personality]*. Kyiv: In-t psykholohii APN Ukrainy [in Ukrainian].
2. Anufriieva, O. L. Pidhotovka transformatsiinoho lidera-doslidnyka yak meta suchasnoi aspirantury [Training a transformational leader-researcher as a goal of modern postgraduate program]. *Scientific achievements of modern society: abstracts of the 2nd International scientific and practical conference (Liverpool, United Kingdom October 9-11, 2019)* (p. 130–143). Liverpool, United Kingdom: Cognum Publishing House. https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2019/10/scientific-achievements-of-modern-society_9-11.10.19.pdf [in Ukrainian].
3. Bern, Sh. (2004). *Gendernaja psihologija [Gender psychology]*. Moskva: Prajm-Evroznak [in Russian].
4. Hovorun, T., & Kikinezhdi, O. (2004). *Henderna psykholohiia: navch. posibnyk [Gender psychology: textbook]*. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
5. Kalianov, A. V. (2009). Aksiolohiia liderskoho potentsialu osobystosti maibutnikh fakhivtsiv [Axiology of future specialists' leadership potential]. V. V. Shkonda (holov. red.). *Teoriia ta praktyka liderstva u suchasnomu suspilstvi: mizhnar. nauk.-prakt. konf. vchenykh, studentiv i praktykiv* (s. 29–39). Donetsk: Nord-Pres [in Ukrainian].
6. Karamushka, L. M., & Felkel, T. H. (2011). Chynnyky rozvytku liderskykh yakosti v aspirantiv [Factors in the development of post-graduate students' leadership qualities]. *Aktualni problemy psykholohii : zb. naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. T. I: Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia. Sotsialna psykholohiia*, 32, 277–283 [in Ukrainian].
7. Karamushka, L. M. (2011). Napriamky, resursy ta umovy orhanizatsiinoho rozvytku: porivnialnyi analiz osvithnikh orhanizatsii tradytsiinoho ta innovatsiinoho typiv [Directions, resources and conditions of organizational development: a comparative analysis of educational organizations of traditional and innovative types]. *Aktualni problemy psykholohii: zb. naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. T. I: Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia. Sotsialna psykholohiia*, 30, 161–168 [in Ukrainian].
8. Kozak, O. (2019). Psykholohichni aspekty rozvytku liderskykh yakosti uchniv profesiino-tekhnichnoho zakladu osvity [Psychological aspects of the development of students' leadership qualities in vocational education]. *HUMANITARIUM*, 43(1), 66–74 [in Ukrainian].
9. Kuharchuk, A. M., & Ljah, V. V. (2009). *Testy v proforientacii: dlja shkol'nyh psihologov, uchitelej-predmetnikov, klassnykh rukovoditelej [Tests in career guidance: for school psychologists, subject teachers, and tutors]*. Minsk: Jekoperspektiva [in Russian].
10. Kucher, E. (2018). *Tehnologii razvitija liderskogo potentsiala [Leadership development technologies]*. Available at: http://www.znanie.info/_portal/ec/5-common-tehnologii_razvitia.pdf [in Russian].
11. Leont'ev, D. A. (2000). *Test smyslozhiznennykh orientacij (SZhO) [Meaningful life orientations test (SZhO)]*. 2-e izd. Moskva: Smysl [in Russian].
12. Lukianova, L. B., Androshchuk, I. M., & Banit, O. V. (2019). Teoretychni i praktychni aspekty rozvytku liderskykh yakosti u top-menedzheriv u vitchyzniani nauks i y praktytsi [Theoretical and practical aspects of top managers' leadership development in Ukrainian science and practice]. *Visnyk pislidyplomnoi osvity*, 8(37), 69–108 [in Ukrainian].
13. Menegetti A. (2004). *Psihologija lidera [Psychology of a leader]*. Izd. 4-e, dop. Moskva: Ontopsihologija [in Russian].
14. Miliaieva V. R. (2014). Rozvytok liderskoho potentsialu v protsesi formuvannia upravlinskoi kompetentnosti kerivnykiv navchalnykh zakladiv [Development of educational institution heads' leadership potential in the process of formation of their managerial competence]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, Vyp. 1*. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2014_1_10 [in Ukrainian].
15. Pustovalov, Y. V. (2015). Vplyv simi povtorno shliubu na motyvatsiino-potrebovu sferu osobystosti pidlitkiv [The impact of blended families on adolescents' motivation and needs]. *ScienceRise: mizhnar. nauk. zhurn.* 10/5 (15), 53–57 [in Ukrainian].
16. Romanovskyi, O., Mykhailychenko, V., & Hura, T. (2019). Poniattia «liderskyi potentsial» i «liderski yakosti»: zmist ta vykorystannia u naukovi dumtsi [The concepts of "leadership potential" and "leadership qualities": the content and use in science]. *Lider. Elita. Suspilstvo*, 1, 107–117 [in Ukrainian].
17. Tykhomyrova, O. (2009). Vychovannia lidera [Educating a leader]. *Shkilnyi svit*, 8, 19–23 [in Ukrainian].
18. Fetiskin, N. P., Kozlov, V. V., & Manujlov, G. M. (2005). *Sotsialno-psihologicheskaja diagnostika razvitija lichnosti i malykh grup [Social-psychological diagnosis of personality and small group development]*. Moskva: Izd-vo Instituta Psihoterapii, 362–370 [in Russian].
19. Chapman, G. (2002). *Pjat putej k serdcu podrostka [Five ways to a teenager's heart]*. Moskva: biblija dlja vseh. Available at: <https://tpor.ru/pedagogika/geri-chepmen-pyat-putej-k-serdcu-podrostka> [in Russian].

20. Blanchard, K., Fowler, S., & Hawkins, L. (2005). *Self-leadership and the one-minute manager*. New York, NY: Polvera Publishing.
21. DuBrin, A. J. (2009). *Leadership: research findings, practice, and skills*. Boston: Houghton Mifflin.
22. Burgaz, B., Turan, S. (2015). The features of schools which conducted a comenius project and evaluation of features in terms of collaborative leadership characteristics. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 174, 338–346.
23. Karabuschenko, N. B., & Petrovskaya, M. V. (2019). Psychological Characteristics of leadership as a component of the elitism of personality. *Advances in economics, business and management research*, vol. 119 (1st international conference on emerging trends and challenges in the management theory and practice, ETCMTP 2019) (p. 12 –124).
24. Khan, S. T. (2015) INTE 2014: A comparative book review. *procedia – social and behavioral sciences*, 174, 699–704.
25. Morgan, A., Lynch, C., & Lynch, S. (2017). *SPARK: How to lead yourself and others to greater success*. New York, NY: Houghton.
26. Northouse, P. G. (2016). *Leadership theory and practice*. Los Angeles, CA: Sage Publications.
27. Pyke, M. (2018). The psychology of leadership theories: trait or learned? *Exploratory paper*. The American college of medical practice executives.
<https://www.mgma.com/MGMA/media/files/fellowship%20papers/2018%20Fellows%20Papers/The-Psychology-of-Leadership-Theories-FINAL-w-Abstract.pdf?ext=.pdf>
28. Spector, B. A. (2016). Carlyle, Freud, and the Great Man theory more fully examined. *Leadership*, 12(2), 250–260.
29. Reicher, S. D., Platow, M. J., & Haslam, S. A. (2007). The New Psychology of Leadership. *SA Mind*. 18, 4, 22–29.
30. Zaccaro, S. J., Kemp, C., & Bader, P. (2004). Leader traits and attributes. In J. Antonakis, A. T. Cianciolo, & R. J. Sternberg (Eds.). *The nature of leadership* (pp. 101–124). Thousand Oaks, CA: Sage.

Olena Bondarchuk, Ivan Pustovalov. Psychological features of adolescent students' orientation towards leadership in relation to the type of general secondary education institution.

Introduction. Today's conditions increase the importance of studying the organizational and psychological factors behind adolescents' orientation towards leadership, in particular, the types of their educational institutions.

Aim: to empirically investigate the psychological features of adolescents' orientation towards leadership in relation to the type of educational institution.

Methods. Questionnaires and mathematical statistics.

Results. The type of educational institution as an organizational and psychological factor affects in a special way the psychological characteristics of adolescent students oriented towards leadership.

Conclusions. The obtained results can be used in training the staff of educational organizations for the psychological support of adolescents oriented towards leadership.

Key words: leadership, leadership qualities, adolescent students, educational organizations, innovative and traditional general secondary education institutions.

Відомості про авторів

Бондарчук Олена Іванівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології управління, Державний заклад вищої освіти «Університет менеджменту освіти» НАПН України, м. Київ, Україна.

Bondarchuk, Olena, PsyD, Prof., Head of the Chair of Management Psychology, State Higher Educational Institution «University of Educational Management» of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: bei.07@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>

Пустовалов Іван Вікторович, кандидат психологічних наук, директор Зазимського навчально-виховного об'єднання Броварського району Київської області, доцент кафедри психології управління Державний заклад вищої освіти «Університет менеджменту освіти» НАПН України, м. Київ.

Pustovalov, Ivan, PhD, Head of the Zazym'ya's Educational Association of Brovary District of Kyiv Region, Associate Professor of the Chair of Management Psychology, State Higher Educational Institution «University of Educational Management» of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: ivp75un@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5897-5079>

Отримано 14 вересня 2020 р.
Рецензовано 12 жовтня 2020 р.
Прийнято 19 жовтня 2020 р.